

Сидорченко Т.Ф., к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та економічної теорії
Бердянський державний педагогічний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ ВІДНОСИН: КОНЦЕПЦІЇ, ПРІОРИТЕТИ

Сидорченко Т.Ф. Дослідження земельно-майнових відносин: концепції, пріоритети. У статті досліджено еволюційно-історичні етапи формування та розвитку земельно-майнових відносин. Наведено концептуальні підходи представників економічних шкіл до проблеми формування земельно-майнових відносин. Розглянуто роль земельної власності в системі сучасних земельно-майнових відносин. Показано важливість захисту прав власності на земельно-майнові блага зі зростанням їх цінності.

Ключові слова: земельно-майнові відносини, земельно-майнові блага, земля, майно, права власності.

Сидорченко Т.Ф. Исследование земельно-имущественных отношений: концепции, приоритеты. В статье исследованы эволюционно-исторические этапы формирования и развития земельно-имущественных отношений. Приведены концептуальные подходы представителей экономических школ к проблеме формирования земельно-имущественных отношений. Рассмотрена роль земельной собственности в системе современных земельно-имущественных отношений. Показана важность защиты прав собственности на земельно-имущественные блага с ростом их ценности.

Ключевые слова: земельно-имущественные отношения, земельно-имущественные блага, земля, имущество, права собственности.

Sidorchenko T.F. Research land and property relations: concept, priorities. In the article the evolutionary stages of historical development and land property relations. Conceptual approaches economic schools representatives to the problem of forming land property relations. The role of land ownership in the modern system of land and property relations. Shown the importance of protection of rights to land and property benefits from the growth of their value.

Keywords: land and property relations, land and property benefits, land, property ownership.

Постановка проблеми. Розуміння всієї сукупності протиріч у використанні земельного-майнового фонду України, які були зумовлені як адміністративно-командним стилем управління, так і пануванням єдиної державної форми власності, зумовило приділення питанню власності на землю особливій уваги ще до проголошення Акту про незалежність України. Об'єктами власності є засоби виробництва, земля, її надра, рослинний і тваринний світ, робоча сила та результати її діяльності – предмети матеріальної та духовної культури, цінні папери, гроші. Визначальними серед цього різноманіття є засоби і фактори виробництва. Саме власність на засоби виробництва характеризує сутність усієї сукупності відносин власності, у тому числі механізму розподілу і привласнення результатів виробництва, доходів господарської діяльності. Власник засобів виробництва значною мірою привласнює і результати виробництва.

Домінуючим об'єктом власності стала земля, яка завдяки розвитку продуктивності суспільної праці поступово перетворилася з колективної основи існування людини на відокремлений засіб її виробничої діяльності. Але особливість її як засобу виробництва полягає в тому, що вона не є результатом людської праці. Земля є надбанням усіх людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після прийняття Конституції України ключовими в земельній політиці залишаються питання про структуру власності на землю. Основним принципом, який визначає напрями земельного реформування, є скасування монополії власності держави на землю і встановлення багатосуб'єктності права власності на цей об'єкт природи. Множинність форм власності на землю – це об'єктивна необхідність, зумовлена розвитком ринкових відносин.

На сучасному етапі розвитку земельних відносин в Україні особливій уваги заслуговують праці Б. Данилишина, Д. Добряка, Л. Новаковського, А. Третяка, А. Юрченка [1–4]. Між тим окремі питання залишаються ще недостатньо дослідженими та потребують подальшого вивчення

Постановка завдання. Метою статті є дослідження еволюційно-історичних етапів формування та розвитку земельно-майнових відносин.

Виклад основних результатів. Земельні ресурси являють собою універсальний соціо-еколого-економічний фактор загальнодержавного відтворення, одночасно виступаючи як основний предмет та засіб трудової діяльності. Саме тому інституту земельної власності належить ключова ринково-регулююча функція в системі сучасних земельно-майнових від-

носин, економіко-історична еволюція яких зумовлена насамперед характером процесів землекористування і землеволодіння.

Феномен впливу динаміки і тенденцій землекористування, що носить характер об'єктивної економічної закономірності, на процеси суспільного

розвитку неодноразово ставав предметом концептуально-методологічних досліджень мислителів стародавнього й античного періодів [5].

В автономний теоретико-методологічний напрям досліджень економіка землекористування остаточно трансформувалася в XVIII ст., коли теорія земель-

Таблиця 1

**Еволюція економічних уявлень про земельно-майнові відносини
(у контексті досліджень класичної наукової школи)**

Часовий період	Представники наукових напрямів	Концептуальні підходи до проблеми формування земельно-майнових відносин	Основні наукові праці
XVIII ст.	Ф. Кене, А.Р.Ж. Тюрго, Ж.Б. Сей	Інтерпретація земельно-майнових благ як пріоритетного природо-господарського джерела національного багатства і чинника, що приносить економічний дохід державі. Формування концепції єдиного земельного податку	«Філософія землеробства», «Податки», «Загальні принципи економічної політики землеробської держави»
XVIII ст.	А. Сміт	Узгодження соціо-еколого-економічних інтересів приватного землеволодіння і громадського розвитку. Обґрунтування положення про те, що земельна рента повинна належати суспільству і вилучатися в дохід держави, витрачаючись надалі на громадські потреби	«Дослідження про природу і причини багатства народів»
	Д. Рікардо	Дослідження феномену обмеженості земельно-майнових благ як стримуючого чинника економічного розвитку держави. Введення в науковий обіг поняття диференціальної земельної ренти. Теоретичне обґрунтування економічного зростання в умовах дефіциту земельних ресурсів. Аргументація дії закону спадної віддачі землекористування	«Начала політичної економії і податкового обкладення», «Статті з аграрного питання і критичні зауваження до книги Мальтуса»
XIX ст.	Т. Мальтус	Аналіз процесу виникнення дефіциту продовольчих ресурсів як наслідок чисельності народонаселення, що зростає в геометричній прогресії, і обмеженою арифметичною прогресією продуктивної здатності земельно-майнових ресурсів. Розроблення плану націоналізації землі	«Досвід про закон народонаселення»
XIX ст.	Д.С. Милль, Г. Джордж, Г.Ч. Кері	Трактування приватного землеволодіння як економічно неспроможної ідеї. Негативне ставлення до інституту приватної власності на земельно-майнові блага і великого землеволодіння. Перенесення податкового навантаження на земельну ренту і заміна всіх податків єдиним земельним. Підтвердження доцільності використання земельної ренти виключно на економічні потреби розвитку суспільства. Вирішення питання про необхідність еколого-економічної оцінки і компенсації шкоди, заподіяної в процесі господарського освоєння земельно-майнового ресурсу	«Основи політичної економії і деякі аспекти її застосування до соціальної філософії», «Бідність і прогрес», «Велика громадська реформа»
XIX–XX ст.	А. Маршалл	Аргументація неспроможності трактування земельно-майнових благ як категорії капіталу. Понятійно-категоріальна інтерпретація терміну «квзірента». Дослідження процесу безповоротних деформацій місця існування («безкоштовних дарів природи») у результаті техногенної дії	«Витоки політичної економії», «Принципи економічної науки»
	К. Маркс	Обґрунтування теоретико-методологічних основ інституту приватної власності, вивчення причинно-наслідкового механізму її становлення й економічної неспроможності як форми розвитку капіталістичних відносин. Аналіз категорії «вільна оренда землі» як їх економічно прогресивного різновиду	«Капітал»

них відносин збагатилася науково-практичним спадком Ф. Кене, який у роботі «Економічна таблиця» вперше запропонував схему відтворення суспільного продукту, визначивши при цьому імперативну значимість сільського господарства в економіці держави, аргументувавши соціально-економічний пріоритет земельно-майнових відносин та глибоко дослідивши феномен «власність на землю».

Теоретико-методологічною основою сучасних земельно-майнових відносин визнані наукові дослідження представників класичної економічної школи (починаючи з А. Сміта і наступних за ним економістів-класиків: Д. Рікардо, Д.С. Мілля, Г. Джорджа, К. Маркса та ін.). Основоположні концептуально-методологічні підходи представників класичної економічної школи представлені в табл. 1.

Концептуальним базисом еволюції економічних знань у контексті завдання оптимального споживання земельно-майнових благ визнані наукові дослідження представників класичної економічної школи, передусім Т. Мальтуса і Д. Рікардо, найважливіші роботи яких «Досвід про закон народонаселення» і «Начала політичної економії і податкового обкладення» присвячені аналізу дії фактора обмеженості природних (у тому числі і земельно-майнових) ресурсів і закону спадної віддачі вкладення капіталу в процесі їх господарського освоєння. У науковій спадщині Т. Мальтуса акцентовано увагу на визнанні помилковими уявлень про безмежні можливості економічного прогресу людства.

Ілюзорність подібних переконань аргументована дисонансом двох альтернативних тенденцій – зростаючій в геометричній прогресії чисельності народонаселення й обмеженою арифметичною прогресією продуктивною здатністю земель. Закономірним результатом такого роду економічної суперечності з'явиться дефіцит продовольчих ресурсів, який поглиблюється і в кінцевому підсумку лімітує демографічний процес і, як наслідок, виключає саму можливість безперешкодного розвитку людства.

Безсумнівним науковим досягненням Д. Рікардо можна визнати формування принципів засад математичного інструментарію, взаєвимірюючого природогосподарські закономірності і використовуючого для цього розрахунок і аналіз граничних величин. Отримані результати були надалі апробовані вченими в процесі роботи над методологічними положеннями теорії диференціальної земельної ренти. Рікардіанська модель економічної динаміки припускала як обмежені лише високоврожайні земельні угіддя, як наслідок, викликала сумніви щодо поставленого положення про «абсолютну вичерпність» земельно-майнових благ.

Такого роду точка зору була повністю розділена послідовниками рікардіанської школи А. Майлзом, Р. Стілбергом і С. Сеєм, який заявив: «Земельні багатства невичерпні, оскільки в іншому випадку ми б не отримували їх задарма. Оскільки вони не

можуть бути ні збільшені, ні вичерпані, вони не являють собою об'єкта економічної науки». Своєю чергою, ґрунтуючись на дослідженнях цих учених, С.Г. Кара-Мурза формулює висновок про те, що «в політекономії уявлення про нескінченність світу переломилося у постулат про невичерпність земельно-майнових ресурсів. Уже тому вони були виключені з розгляду класичною політекономією як якась «безкоштовна» світова константа, економічно нейтральний фон господарської діяльності».

Діаметрально протилежної наукової платформи дотримувався Т. Тітенберг, який зазначав, що саме завдяки ідеям Т. Мальтуса і Д. Рікардо «сучасні вчені звертають увагу на такі обставини: природне середовище володіє унікальною властивістю забезпечувати життя людини, і якщо ця здатність перевищується, то наслідком буде повсюдне руйнування екологічного середовища з катастрофічними наслідками для людства».

У даному контексті актуальність і наукова значимість теоретико-методологічної спадщини класичної економічної школи – постулати про обмеженість природного потенціалу (у тому числі і земельно-майнових благ) – сумніву не підлягають.

Не менш важлива в даному контексті наукова спадщина іншого представника класичної політичної економії – Д.Ст. Мілля, який піддав вичерпній аналітиці специфіку функціонування інституту приватної власності на земельні ресурси та сформулював висновок про суспільну доцільність присвоєння земель, які спочатку представляли собою невід'ємний компонент добробуту суспільства.

Наукова платформа Д.Ст. Мілля в даному ракурсі узгоджена з теоретико-методологічними уявленнями Г. Джорджа, одного з класиків політичної економії, який обґрунтував причину циклічності економічних криз приватизацією земельної ренти і спекулятивними операціями, пов'язаними з торгівлею земельно-майновими благами. Бідність, згідно з ученням Г. Джорджа, є закономірністю «нерівного розподілу власності», із чого випливає висновок: «Усі люди мають рівне право на володіння і користування тими елементами, які надає природа». Виходячи з принципу соціальної справедливості та керуючись тими міркуваннями, що «вартість земельної ділянки власникам не зароблена, а носить випадковий характер», Д.Ст. Мілля і Г. Джордж фактично стикаються з проблемою, що отримала в сучасній економіці назву «менеджмент земельно-ресурсних благ», і формулюють один із парадигмальних принципів економіко-правового регулювання земельно-майнових відносин суспільства. Надалі постулат про приналежність земельно-майнових благ до суспільних був вичерпно інтерпретований в наукових дослідженнях А. Бразерса, К. Тригерра і І. Міллса.

Парадигма суспільного розвитку, запропонована класиками політичної економії А. Смітом і Д. Рікардо, яка проголошувала, що «людина, багата

чи бідна, дивлячись по кількості предметів нагальної потреби і розкоші, що знаходяться в її розпорядженні», піддалася критичному переосмисленню в теорії трудової вартості К. Маркса. Вважаючи, що класична економічна школа не зуміла знайти істинну відповідь щодо перспектив капіталістичного способу виробництва, К. Маркс саме дією закону доданої вартості аргументував соціально-економічний дисонанс капіталістичного суспільства і бажання нещадно експлуатувати земельно-майнові блага. Згодом А. Маршалл також звертав увагу на той факт, що безоплатні дари природи, які характеризуються Д. Рікардо як «невідокремлені» і «невичерпні», у результаті господарської діяльності зазнають необоротних змін. Усупереч досить поширеній у той час у наукових колах думки про необмежені можливості технічного прогресу, здатного заповнити втрати природного потенціалу рукотворним, А. Маршалл аргументував положення про неможливість адекватного заміщення виснажених земельно-майнових благ.

Науковий внесок К. Маркса у вирішення проблем ресурсновитратного відношення до середовища проживання, питання власності на природогосподарські блага, у широкому розумінні, й їх земельно-майновий компонент зокрема в сучасній економічній теорії визнаний основоположним. К. Маркс вичерпно інтерпретував концептуально-методологічні засади становлення та функціонування сучасного земельно-майнового інституту та його пріоритетну роль в економічному механізмі держави, однак основоположниками інституційної теорії справедливо визнані Т. Веблен і Дж. Коммонс. Незважаючи на те що Т. Веблен безпосередньо не акцентував увагу на дослідженні проблем земельної власності, гносеологічною квінтесенцією його концепції, представленій в роботі «Теорія бездіяльного класу», стало дослідження поведінкових звичок індивідів і теоретико-емпірична аргументація того факту, що в основу власності та ринкової конкуренції покладено інстинкт суперництва, який призводить до «демонстративного споживання», зумовленого не власною необхідністю, а орієнтацією на рівень споживання інших членів суспільства. Не менш значна в контексті сказаного і наукова спадщина іншого представника інституційно-економічної школи – К. Поланьї, який роз'єднав західно-європейські і східноєвропейські інституціональні системи. Інститут приватної власності, властивий західній цивілізації, згідно з науковою платформою К. Поланьї, є імперативом, зумовлюючим розвиток соціально-економічної системи суспільства, а інститут власності в контексті східних цивілізацій віддає очевидну перевагу суспільній організації, що здійснює своєрідний вплив на поведінку індивідів, структуру суспільства, його соціально-економічні переваги в широкому розумінні і ставлення до приватної власності на земельно-майнові блага зокрема. Теорія земельної власності отримала сильний науко-

вий резонанс і була в подальшому піддана всебічній аналітиці представниками неокласичного економічного спрямування – А. Пігу, М. Доббом, А. Шмідом, Т. Тітенбергом, Н. Георгеші-Ройгеном, О. Тоффлером, Н. Пахомовою та ін.

Питання земельно-майнового альянсу сучасного і майбутніх поколінь досліджено, зокрема, представниками пігувіанської наукової школи Л. Барнетом, І. Леві, Н. Ніколсоном, А. Мілфордом та ін., які зазначають, що «принципи вільного ринку не здатні до еквівалентного обміну земельно-майновими благами з майбутніми поколіннями, які відсутні на сьогоднішньому земельному ринку і не є сьогоднішніми покупцями цих благ».

Подібна наукова доктрина була повністю розділена О. Тоффлером, який стверджував, що в сучасних умовах «постіндустріального» суспільства, в якому владні повноваження держави і корпорацій стрімко скорочуються, традиційні форми організації приватної власності (у тому числі і на земельно-майнові блага) перестають бути економічно ефективними.

Діаметрально протилежної теоретико-методологічної концепції дотримувався Л. Бескер, що аргументував соціально-економічні переваги інституту приватної власності: «1) вона підвищує добробут суспільства, віддаючи ресурси в руки тих, хто може розпорядитися ними краще за інших; 2) вона заохочує експерименти і нововведення, тому що коли ресурс належить одній людині, йому не потрібно переконувати інших або якісь державні органи у своїй новій ідеї; 3) вона сприяє ефективному розподілу ризику, оскільки можливі витрати, пов'язані з тією чи іншою діяльністю, припадають на тих, хто безпосередньо нею займається, і тому вони є зацікавлені в тому, щоб спеціалізуватися і ставати експертами в оцінці ризиків саме цього типу; 4) вона захищає інтереси майбутніх поколінь, спонукаючи деяких суб'єктів перерозподіляти ресурси від поточного споживання на досягнення довгострокових цілей, що лежать досить часто за горизонтом їх власного існування; 5) вона захищає найбільш незахищені категорії населення завдяки тому, що на ринку праці виникає конкуренція серед безлічі приватних роботодавців».

Увівши в науковий ужиток дефініцію «суспільний рівень безпеки», А. Пігу не тільки збагатив понятійно-категоріальний апарат неокласичного Економікс, але й водночас розкрив економічну мотивацію егоїстичних переваг «раціонально мислячих» господарюючих суб'єктів, зумовивши при цьому необхідність «часто примусової корекції їх поведінки з боку держави» і сформулювавши тим самим один із найважливіших принципів регулювання земельно-майнових відносин суспільства. Саме пігувіанській науковій школі, відповідно до думки К. Тісдела, неокласична теорія зобов'язана визнанням справедливості висновків на користь державного регулювання

господарської діяльності індивідів, що здобуває безсумнівну актуальність у сфері сучасних земельно-майнових відносин.

Визнаючи в загальних рисах необхідність обмеження державним механізмом егоїстичного споживчого вибору, Ф. Хольцман водночас досліджував питання демаркації державної присутності в земельно-майновому сегменті економіки, ввівши в науковий лексикон дефініцію «суверенітет споживача».

Різнобічній науковій інтерпретації проблема зовнішніх ефектів була піддана в роботах Ф. Хана і П. Самуельсона, що досліджували феномен інтерналізації екстерналій у земельно-майновому комплексі і збагатили тим самим сучасну теорію рентних платежів. Економічні дискусії подібного змісту були акумульовані теоріями добробуту та майнових прав – парадигмальними напрямками неінституціональної економічної теорії, що має величезне науково-практичне значення в умовах безпрецедентного загострення природогосподарської кризи, перед якою ринковий механізм нерідко виявляється безсилий, і демаркація прав на земельно-майнові блага представляється імперативною умовою поступального розвитку суспільства [6].

Зокрема, А. Оноре запропоновано широкий ринково-інституціональний спектр прав власності, які реалізуються на мікроекономічному рівні і включають у себе «одинадцять структурних елементів: право володіння, що розуміється як винятковий фізичний контроль над річчю, або як право виняткового її використання; право користування або особистого використання речі, коли воно не включає два наступних повноваження; право управління, тобто право вирішувати, як і ким може бути використана річ; право на дохід, тобто на ті блага, які дає реалізація двох попередніх повноважень; право на відчуження, споживання, витрату на свій розсуд, зміну або знищення речі; гарантія від експропріації або право на безпеку; право передавати річ у спадщину; безстроковість; заборона використовувати річ на шкоду іншим; можливість відібрання речі на сплату боргу; залишковий характер, тобто очікування «природного повернення» переданих кому-небудь повноважень після закінчення терміну передачі» [7].

Вищезазначені елементи можна ефективно комбінувати, закономірним наслідком чого є той факт, що одна і та ж різновидність земельно-майнового блага може одночасно регулюватися, згідно з науковим уявленням Г. Беккера, кількома «правами власності». «Можливе існування, – констатує у цьому зв'язку Г. Беккер, – близько 1 500 варіантів прав власності. Ця кількість ще багаторазово зростає, якщо враховувати і цілі кожного відповідного права».

У сучасній економічній теорії існують і принципово інші класифікації палітри прав власності, які, наприклад, у теоретико-методологічному трактуванні С. Чена представлені так: «Благо або майно

визначаються як такі, що знаходяться в приватній власності тоді і тільки тоді, коли три відмінні ознаки пов'язані з правами на володіння ними. По-перше, виняткове право користування (або рішення про користування) благом, яке може розглядатися як право на виключення інших індивідуумів із його використання. По-друге, виняткове право на отримання доходу від використання речі. По-третє, повне право на передачу або вільне «відчуження» майна, яке включає право укладати контракти і вибирати їх форму. Ця структура прав, визначаючи приватну власність, є, звичайно, ідеалізацією, призначеною для теоретичного аналізу, на практиці винятковість і передання прав є питаннями ступеня».

Нині концептуально-методологічному аналізу феномена власності на земельно-майнові блага присвячено досить значну палітру сучасних економічних теорій, які або проголошують пріоритет макроінституціональних досліджень: теорія прав власності (А. Алчіян, С. Пейович); теорія суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок); теорія нової інституціональної економіки (Д. Белл, Дж. Гелбрейт, О. Тоффлер); теорія старої інституціональної економіки (Т. Веблен, К. Поланьї) та ін., або обґрунтовують імперативну значимість мікроінституціонального методу: теорія трансакційних витрат (Р. Коуз, О. Вільямсон); теорія конституційної економіки (В. Ванберг, А. Оноре); теорія оптимальних контрактів (Й. Макніл, Дж. Стігліц); теорія угод (Б. Аткинсон, К. Берк, Л. Тевено) [6].

Згідно з Конституцією України, власність на землю існує в таких формах: державній, комунальній і приватній. Усі вони є рівноправними. Суб'єктами права власності на землю є: народ України, громадяни, юридичні особи, держава. Конституція України надала право кожному громадянину володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю і визнала, що право приватної власності є непорушним [8].

В українському законодавстві виділено шістнадцять видів (елементів) прав власності на землю: так, окрім прав володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, функціонують право оренди, право управління, право на дохід, право на ренту, право на передачу прав у спадщину, право на капітальну вартість, право на внесення до статутного фонду, право на безпеку, право на передачу прав на земельний сервітут, право емфітевзису, право суперфіцій, право застави, право заборони на використання благ способом, що завдає шкоди, право на відшкодування збитків. Відповідно, чим більше прав із зазначених закріплено за земельною ділянкою, тим більшою буде її цінність.

Висновки. Таким чином, принцип різноманіття форм земельної власності, що становить основу земельної реформи, закріплений в акті, який має вищу юридичну силу. Відповідно до конституційних норм, в Україні всі форми власності на землю мають набувати розвитку. Однак чинне законодав-

ство переважно вирішує проблеми, пов'язані з приватною власністю на землю. Безперечно, визначення приватної власності на землю є однією з ключових проблем, ігнорування ролі та значення цієї форми власності негативно позначалося і позначається на всіх процесах, що відбуваються в земельній сфері. Скасування монополії державної земельної власності – необхідна умова політичних та економічних перетворень. Однак державна земельна власність не може передаватися новим суб'єктам права власності в прийнятних з погляду права формах, доки не зміняться сформовані в іншій політичній та економічній ситуації погляди на державну власність на землю.

Не менш важлива в контексті сказаного проблема економіко-правового захисту власності на земельно-майнові блага, оскільки незахищене право неможливо визнати правом як таким. Ринково-інституціональні повноваження у сферах сучасного землекористування і землеволодіння не повинні залишатися номінальними, вони повинні бути не тільки коректно демарковані в законодавчому порядку, а й гарантовані ефективними економіко-

правовими санкціями.

При цьому необхідно мати на увазі той факт, що соціально-політичні механізми захисту прав власності на земельно-майнові блага вельми варіативні – від виховання в суспільній свідомості певних поведінкових стереотипів і морально-етичного засудження порушників земельного кодексу (так звані соціально-економічні методи регулювання земельно-майнових відносин) до безпосередньої судової відповідальності, примусової компенсації завданих державі еколого-економічних збитків, заборони на повторення подібних природогосподарських дій, кримінального покарання тощо (економіко-правові санкції).

Вибір певного захисного механізму інституту землекористування визначається багатьма соціально-економічними, природогосподарськими, суспільно-політичними, культурно-історичними, духовно-моральними, ментальними та іншими факторами. Зі зростанням цінності земельно-майнового блага повинен адекватно збільшуватися і ставати коректнішим його ринково-інституційний захист.

Список літератури:

1. Данилишин Б. Земельні відносини як чинник розвитку / Б. Данилишин // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 91. – С. 6.
2. Новаковський Л.Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні / Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – К. : ІЗУ УААН, 2001. – 138 с.
3. Новаковський Л.Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення регулювання земельних відносин / Л.Я. Новаковський // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 4. – С. 20–24.
4. Юрченко А.Д. Концептуальні засади організаційно-правового забезпечення завершення земельної реформи в Україні / А.Д. Юрченко // Земельні ресурси України в контексті реформування земельних відносин: сьогодення та майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (10 черв. 2011 р.). – К. : Урожай, 2011. – С. 70–75.
5. Новиков С.А. К вопросу о методологии экономико-исторических исследований земельных отношений // ЭКО. – 2000. – № 3. – С. 14–22.
6. Панасенкова Т.В. Трансформация системы земельно-имущественных отношений современной России : дис. ... докт. экон. наук : спец. 08.00.01 / Т.В. Панасенкова. – РнД., 2010. – 444 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://disszakaz.com>.
7. Honore A.M. Ownership // Oxford essays in jurisprudence. – Oxford, 1961.
8. Конституція України : Закон Верховної Ради України від 28.06.1996 № 254-к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.